

Теоретико-методологічні засади побудови навчання у ЗНЗ як цілісного творчого процесу

Олександр МИТНИК,

доктор педагогічних наук, професор кафедри початкової освіти та методик природничо-математичних дисциплін Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Провідною метою освіти сьогодні є виховання особистості учня-діяча, учня, який буде спроможний у своїй подальшій життєдіяльності створювати матеріальні й духовні цінності, змінювати на краще суспільне життя і себе, аналізувати та оцінювати наслідки цих змін, доводити цінність власних думок іншим людям. Такий учень має володіти певними знаннями, вміннями, якостями. Розкриємо їхній зміст.

Знання мають бути чіткою системою взаємопов'язаних компонентів, інструментом пізнання об'єктивного світу. Для здійснення процесу пізнання учневі необхідно, окрім системи упорядкованих знань, володіти інтелектуально-творчими вміннями. На нашу думку, *інтелектуально-творчі вміння* особистості – це здатність успішно здійснювати загальні розумові дії (аналіз, синтез, порівняння, аналогію, класифікацію й систематизацію понять і фактів), встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовуючи систематизовані знання з шкільних дисциплін у процесі творення власних продуктів пізнавальної діяльності. До інтелектуально-творчих умінь особистості ми відносимо: 1) уміння планувати свої дії на декілька кроків наперед; 2) уміння розмірковувати; 3) уміння доводити власну думку; 4) уміння створювати власні «продукти», а саме: казки, оповідання, вірші тощо, використовуючи навчальний матеріал. Для того щоб учителю навчити кожну дитину створювати продукти творчості, важливо передбачити самоаналіз учнем процесу мислення, в основі якого – уміння віднаходити помилки, усвідомлювати та виправляти їх. Для досягнення успіху в соціумі дитина має бути здатною конструктивно взаємодіяти з іншими. В основі такої здатності лежать комунікативні вміння та емоційно-вольові якості.

Механізмом розвитку особистості учня-діяча є побудова навчання як цілісного творчого процесу. На нашу думку, це процес навчання, у якому домінує у часі навчально-творча діяльність. Таку діяльність не варто штучно організовувати під час відкритих уроків або на уроках з розвитку зв'язного мовлення. Це має бути динамічна система, яка охоплює мету, зміст, форми й методи навчання. Цілісність

творчого процесу забезпечується конструктивною взаємодією у підсистемах «учитель – клас», «учитель – учень», «учень – учень», «учень – клас».

Ефективність розвитку особистості учня-діяча значною мірою залежить від володіння вчителем теорією та методологією побудови творчого навчально-виховного процесу.

До теоретичного аспекту навчання як цілісного творчого процесу ми відносимо:

- систему взаємопов'язаних цільових орієнтирів: освітніх, розвивальних, виховуючих, соціальних;
- принципи навчання;
- психолого-педагогічні умови навчання.

Розглянемо зміст цих складових. Увесь процес навчання важливо будувати на основі системи взаємопов'язаних цільових орієнтирів. *Освітні орієнтири* передбачають оволодіння під час навчання знаннями у вигляді гнучких систем, придатних до застосування у різних навчальних та життєвих ситуаціях, засобами розумової діяльності; вміннями відтворювати в процесі навчання логіку наукового пізнання. Отже, основне дидактичне завдання полягає в тому, щоб допомогти учням самостійно здобувати знання і застосовувати їх у різних навчальних та життєвих ситуаціях. *Розвивальні орієнтири* спрямовані на розвиток поняттєвого, творчого та дивергентного мислення, інтелектуально-творчих умінь. *Виховуючі орієнтири* спрямовані на допомогу учням у самовизначенні і саморозвитку, виховання наполегливості, організованості, витримки, чуйності, поваги до думок інших людей, емоційної стійкості у контакті, здатності підпорядковувати особисті цілі й бажання спільній справі. *Соціальні орієнтири* спрямовані на розвиток комунікативних умінь,

що передбачає формування здатності суб'єкта до конструктивної взаємодії з учасниками акту спілкування.

Будуючи навчання як цілісний творчий процес, учителеві важливо керуватися принципами навчання, визначеними Л.Занковим [4] та деталізованими нами, а саме:

- *провідної ролі теоретичних знань з кожної освітньої галузі*, що визначені Державним стандартом загальної середньої освіти, як системи взаємопов'язаних наукових понять за умови їх обов'язкової реалізації в уміннях і навичках;

- *індивідуалізації та диференціації навчання*, що передбачає знання особливостей психологічного віку, сензитивних періодів, типу нервової системи кожного учня, а також урахування цієї інформації під час розроблення завдань, диференційованих за рівнем складності, добору засобів впливу на кожного учня;

- *навчання на високому рівні складності*. Забезпечення дії цього принципу реалізується у навчальному процесі на основі даних моніторингових досліджень щодо рівня особистісних та навчальних досягнень кожного учня;

- *вільного вибору*. Кожний учень самостійно обирає траєкторію розвитку, свідомо визначаючи для себе диференційовані за рівнем складності завдання для домашньої або контрольної роботи, поступово оволодіваючи необхідними знаннями й уміннями;

- *активізації учня в процесі навчання*. Реалізація цього принципу означає стимулювання пізнавальної активності учня за умови моделювання навчального процесу з огляду на зону його найближчого розвитку, створення емоційно насиченої атмосфери навчання.

Ефективність навчання як цілісного творчого процесу залежить від певних психолого-педагогічних умов, а саме:

1. Наявності суб'єктної парадигми освіти, в якій проголошується цінність індивідуальності, самобутності кожної дитини, її життєвого досвіду.

2. Реалізації проблемного навчання як механізму для розгортання ситуації розмірковування у навчально-виховному процесі.

Щодо другої умови, то застосовуючи проблемне навчання, вчитель привчає своїх вихованців розглядати кожну навчальну проблему (засвоєння нового матеріалу, вирішення навчального завдання) з різних поглядів, створюючи палітру роздумів. З цією метою під час розв'язування певної навчальної задачі вчитель має навчити дітей відповідати на евристичні запитання: *де?, чому?, коли?, як?, звідки?, чим?, хто?, що?*, ставити їх перед собою та перед іншими. Відповідаючи на евристичні запитання, виконуючи певну роботу, учні на основі спостереження, аналізу, порівняння окремих фактів, міркувань, як самостійно, так і під керівництвом учителя, доходять до «відкриття» і формулювання граматичного правила, арифметичної властивості, знаходять

новий (оригінальний, раціональний) спосіб виконання певного завдання. Ситуація розмірковування під час розв'язування певної навчальної проблеми може виникнути лише тоді, коли вчитель буде керуватися такими основними положеннями: врахування життєвого досвіду дитини; забезпечення постійного взаємозв'язку та взаємозбагачення об'єктивної (зміст навчальних дисциплін) і суб'єктивної інформації (життєвий досвід учня); дотримання принципів цілковитої взаємоповаги між партнерами, які ведуть діалог, визнання ними того, що істина, за винятком очевидних випадків (історичних фактів тощо), не дається ззовні готовою, і що кожний здатен зробити внесок в її досягнення.

З огляду на зазначене вище, на кожному уроці учні мають опанувати нову інформацію в ході проблемно-пошукового діалогу з учителем. Саме такий діалог, що приводить до певного «відкриття», до знаходження раціонального рішення, зародження оригінальної ідеї, погляду, є освітнім простором ситуації розмірковування, організованої вчителем.

3. Стимулювання інтелектуальної активності учнів.

На думку О.Зубри, рівень інтелектуальної активності впливає на широту світогляду, на ґрунтовність та системність здобутих знань, на віру у власне «Я», прагнення до постійного самовдосконалення [5].

Рушійною силою здобуття успіху у навчанні має бути внутрішня мотивація особистості, спрямованість на те, щоб якнайповніше задовольнити свої інтелектуальні і духовні потреби, а також, що дуже важливо, на ефективну самореалізацію, ствердження під час діяльності як у власних очах, так і в очах однолітків. Тобто для ефективного розгортання інтелектуальної активності домінуючим в ієрархії мотивів інтелектуальної діяльності має стати мотив інтересу, прагнення до досягнень, до створення власних «продуктів». Власними «продуктами» можуть бути: самостійно «відкрите» правило, граматичні і математичні казки, вірші, задачі, вправи тощо. Отже, з метою постійного стимулювання інтелектуальної активності учнів учитель повинен постійно добирати (самостійно складати) емоційно насичені, різноманітні за рівнем складності завдання.

Уроки з елементами гри, змагання, подорожі, театрального дійства із використанням інтерактивних методів роботи надають змогу стимулювати інтерес дітей до пізнання, відкриття нового. Для стимулювання й розгортання інтелектуальної активності школярів учителеві важливо насамперед створити атмосферу довіри до кожної дитини, максимально забезпечити взаємозв'язок її розумової діяльності з позитивними емоціями, виховати впевненість у своїх силах. Створити атмосферу, яка б сприяла активній пізнавальній діяльності учнів, учитель може шляхом:

- налагодження контакту з усім класом, подолання стереотипних та ситуативно-негативних поглядів щодо окремих учнів;

- зміни запланованого ходу уроку (заняття) на основі миттєвої діагностики психічного стану дитини за виразом очей;

- використання педагогічної техніки для виявлення доброзичливого ставлення до учнів;
- формулювання яскравих цілей діяльності та окреслення шляхів їх досягнення.

Вчителі варто звернути увагу на те, що показниками прояву інтелектуальної активності особистості є: захопленість вивченням нового матеріалу на уроці; прагнення займатися навчальним предметом у вільний час; негативна реакція на перерву у пізнавальній діяльності; прагнення до виконання завдань творчого характеру; звернення до вчителя із запитаннями пізнавального характеру, які виходять за межі змісту навчальної програми.

З огляду на зміст цільових орієнтирів, принципів, психолого-педагогічних умов навчання, визначимо позиції вчителя й учнів, а також способи їх взаємодії у навчально-виховному процесі.

Позиція вчителя – диригент уроку: організовує навчально-пізнавальну діяльність учнів, допомагає учням самостійно виявити нову інформацію під час проблемно-пошукових діалогів.

Позиція учня – суб'єкт пізнання: відчуває впевненість у власних силах, вибудовує власну траєкторію розвитку, самостійно обираючи рівень складності завдань, контрольної (тестової) роботи, здатний створити програму дій щодо власного самовдосконалення.

Способи взаємодії вчителя й учнів – співробітництво, ділове партнерство, суб'єкт-суб'єктні відносини.

Розкриємо методологію побудови творчого навчально-виховного процесу.

Навчання як цілісний творчий процес має бути побудоване на засадах контекстного, особистісно орієнтованого, рефлексивно-діяльнісного та аксіологічного підходів. У визначенні поняття «підхід» спираємося на ідеї В.Галузинського та М.Євтуха, які зазначають, що підхід – це сукупність організаційно-педагогічних та психолого-педагогічних впливів на особистість, завдяки специфічності яких забезпечується ефективність її успішного навчання, виховання та розвитку [1].

Контекстний підхід означає, що освітній простір творчого навчально-виховного процесу повністю відповідає вимогам до побудови процесу навчання у загальноосвітньому навчальному закладі, відображеним у Законі України «Про освіту», у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») [2; 3]. Цей підхід знаходить відображення у принципах виховуючого, формуючого та розвивального характеру навчання; взаємозумовленості і взаємозалежності професійно-педагогічної діяльності вчителя і навчально-пізнавальної діяльності учнів; цілеспрямовано організованої пізнавальної діяльності учнів з осмислення і ґрунтового засвоєння наукових понять.

Виховуючий, формуючий та розвивальний характер навчання розкрито у працях І.Зязюна. Вчений наголошує, що освіта має бути призначена для людини, для її розвитку, сприяти здійсненню саморозвитку та самовихованню. Провідною метою освіти є забезпечення подальшого успіху людини у життєдіяльності [6]. Весь процес навчання у ЗНЗ у широкому розумінні має бути спрямований на формування гуманної, щирої, людяної, доброзичливої та милосердної особистості.

Педагогічна діяльність вчителя і навчальна діяльність учнів є взаємозумовленими і взаємозалежними. Аналіз професійно-педагогічної діяльності вчителя і навчальної діяльності учнів відокремлено одна від одної втрачає будь-який сенс. Вчитель та учень – два рівноправних суб'єкти навчального процесу. Вчитель не повинен бути лише інформатором. Він є організатором процесу пізнання: за допомогою проблемно-пошукових запитань (завдань), у процесі створення проблемних ситуацій спрямовує, доповнює думку учня, виводить його на відкриття нової інформації. Учень самостійно планує власну траєкторію розвитку, обираючи завдання певного рівня складності, спрямовуючи проблематику наукового пошуку.

Наукові поняття осмислюються та ґрунтовно засвоюються учнями лише за умови цілеспрямовано організованої пізнавальної діяльності. Це означає, що замість адаптивно-дисциплінарної моделі засвоєння учнями суми знань, умінь та навичок ставиться завдання співпраці вчителя та учнів. Зміст наукових понять формується у свідомості кожної дитини на основі конструктивної взаємодії інформації, що надходить від учителя, і досвіду, який має дитина на момент засвоєння цієї інформації.

З позицій *особистісно орієнтованого підходу* конструктивна взаємодія у підсистемах «вчитель – клас», «вчитель – учень», «учень – учень», «учень – клас» розглядається як форма і як механізм здійснення процесу навчання у ЗНЗ. В основі такої взаємодії лежить поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю учнів. Це означає, що у навчальному процесі домінує у часі ситуація розмірковування – ситуація пошуку, допитливості, сумніву. Саме ситуація розмірковування створює підґрунтя для розвитку особистості, творчої самореалізації кожної дитини. Цей підхід реалізується на основі принципів: гуманізації та демократизації процесу навчання, педагогічного стимулювання, діалогічного спілкування, індивідуалізації та диференціації процесу навчання. Зупинимось на цьому детальніше.

Принцип гуманізації та демократизації навчання ґрунтується на повазі до кожної дитини як унікальної та неповторної особистості з властивим лише їй набором індивідуальних особливостей. Цей принцип тісно пов'язаний з *принципом індивідуалізації та диференціації процесу навчання.* У Національній доктрині розвитку освіти зазначається, що освіта має бути спрямована на розвиток

особистості. Саме освітня система, в центрі якої особистість, забезпечує створення умов для стимулювання прагнення кожного учня постійно самовдосконалюватися [8]. Реалізація принципу індивідуалізації та диференціації процесу навчання означає, що навчальний матеріал відповідає уявленням і уподобанням, здібностям, здатності до самостійної роботи кожного учня. В такому разі кожна дитина може відчути (пережити) успіх у навчальній діяльності.

Застосування у навчальному процесі *принципу педагогічного стимулювання* означає, що кожна навчальна дія стає внутрішнім надбанням особистості. Система стимулів допомагає школярам у вирішенні навчальних завдань, є певним фактором щодо розгортання пізнавальної активності на заняттях. Результатом стимулювання має бути перехід зовнішньої навчальної дії дитини у психічний стан особистості – регулятор прагнення постійно пізнавати нове.

Принцип діалогічного спілкування дає змогу кожній дитині відчути себе суб'єктом навчального процесу. Це можливо тільки за умови рівноправного, партнерського і доброзичливого спілкування з учителем.

Побудова навчання на засадах *рефлексивно-діяльнісного підходу* передбачає: розвиток в учнів здатності займати активну дослідницьку позицію з метою критичного аналізу, осмислення й оцінювання ефективності вивчення навчального матеріалу; виховання особистості учня-діяча, здатного у своїй подальшій життєдіяльності створювати матеріальні й духовні цінності, аналізувати й оцінювати наслідки своїх дій, доводити значущість власних поглядів. Цей підхід реалізується на основі принципів проблемності; свідомості, активності та самостійності учнів у навчанні.

Застосування *принципу проблемності в навчанні* потребує створення вчителем проблемних ситуацій, усвідомлення їх та прийняття учнями, пошуку варіантів розв'язування різноманітних педагогічних задач у процесі конструктивної взаємодії в підсистемах «учитель – клас», «учитель – учень», «учень – учень», «учень – клас» та перевірки правильності розв'язання. Проблемне запитання, сформульоване вчителем, є засобом залучення школяра до взаємодії з учителем та іншими дітьми, спонукає учнів до роздумів, дискусій, розвиває рефлексію. В процесі розв'язування проблемних задач розвиваються мисленнєві операції та якості мислення.

Реалізація *принципу свідомості, активності та самостійності учнів у навчанні* означає застосування вчителем інтерактивних методів, зміст яких розкрито нами у навчально-методичному посібнику «Навчання у початковій школі як цілісний творчий процес: теорія і практика» [7].

Сутність *аксіологічного підходу* базується на ідеї, що людина – це динамічна система, яка постійно розвивається, змінюється, набуває в процесі

навчання нових особистісних якостей, які забезпечують широкі можливості для постійного самовдосконалення. Цей підхід передбачає виховання у школярів позитивного ставлення до нових ідей і можливостей; толерантності до протилежних думок і уявлень; прагнення до самоосвіти протягом життя; оптимістичного сприйняття об'єктивної реальності. Аксіологічний підхід реалізується на основі принципів науковості, доступності навчання, диференціації та індивідуалізації навчання.

Дотримання *принципу науковості* означає, що вчитель має подавати зміст навчального матеріалу в контексті сучасних досягнень педагогічної науки і практики. Реалізація *принципу доступності навчання* передбачає розгляд кожної теми певної навчальної дисципліни як логіко-структурованої схеми базових понять, здійснення індивідуально-консультативної роботи, яка спрямована на розв'язання навчальних проблем окремих учнів.

Реалізація зазначених підходів у побудові навчально-виховного процесу є науковим (загальнодидактичним) забезпеченням його як творчого процесу.

Література

1. *Галузинський В.Г.* Основи педагогіки та психології вищої школи / В.Г. Галузинський, М.Б. Євтух. – К.: ІНТЕЛ, 1995. – 168 с.
2. *Державна* національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») // Освіта. – 1993. – №44–46. – 62 с.
3. *Закон* України «Про освіту»: За станом на 8 грудня 2006 р. / Верховна Рада України: офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2006. – 40 с. – (Сер. «Законо України»).
4. *Занков Л.В.* Проблема обучения и развития и её исследование / Леонид Владимирович Занков. – М.: Педагогика, 1963. – 86 с.
5. *Зубра А.С.* Культура умственного труда старшеклассника: пособие для педагогов / Алексей Степанович Зубра. – Минск: Універсіцецаке, 2000. – 224 с.
6. *Зязюн І.А.* Концептуальні засади теорії освіти в Україні / І.А. Зязюн // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – №1. – С. 11–24.
7. *Навчання* у початковій школі як цілісний творчий процес: теорія і практика / за ред. В.І. Бондаря, упоряд. О.Я. Митника. – К.: Початкова школа, 2011. – 384 с.
8. *Національна* доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – №33. – 23 квітня. – С. 4–6.

Анонції

Олександр МИТНИК

Теоретико-методологічні засади побудови навчання у ЗНЗ як цілісного творчого процесу

У статті розкрито зміст поняття «навчання як цілісний творчий процес». Розглянуто систему цільових орієнтирів, принципи, психолого-педагогічні умови навчання та науки підходи щодо побудови творчого навчально-виховного процесу у загальноосвітньому навчальному закладі.

Ключові слова: навчання як цілісний творчий процес, принципи, психолого-педагогічні умови навчання, контекстний, особистісно орієнтований, рефлексивно-діяльнісний, аксіологічний підходи.

Александр МИТНИК

Теоретико-методологические основы построения обучения в общеобразовательном учебном заведении как целостного творческого процесса

В статье раскрыто содержание понятия «обучение как целостный творческий процесс». Рассматриваются система целевых ориентиров, принципы, психолого-педагогические условия обучения и научные подходы к построению творческого учебно-воспитательного процесса в общеобразовательном учебном заведении.

Ключевые слова: обучение как целостный творческий процесс, принципы, психолого-педагогические

условия обучения, контекстный, личностно ориентированный, рефлексивно-деятельностный, аксиологический подходы.

Oleksandr MYTNYK

Theoretical and methodological bases for the construction of learning in secondary schools as a holistic creative process

In the article disclosed the content of concept of «learning as a holistic creative process». The system of target reference points, principles, psycho-pedagogical conditions of learning and scientific approaches to the construction of creative educational process in secondary schools are considered.

Keywords: learning as a holistic creative process, principles, psycho-pedagogical conditions of learning, contextual, personality-oriented, reflexive-activity, axiological approaches.

Гене́за поняття «інтелектуальна мобільність фахівця»

Галина МИХНЕНКО,

аспірант кафедри педагогіки та психології професійної освіти
Національного авіаційного університету

У сучасних умовах прискореного розвитку науково-технічного прогресу відбуваються суттєві зміни в характері і змісті праці, що призводить до появи нових і відмирання застарілих професій, зумовлює інтенсивність соціальних переміщень, насамперед у трудовій сфері. Аби зберегти свої робочі місця й уникнути безробіття, працівникам доводиться постійно переглядати свої професійні функції. Фахівець, зокрема інженер, має бути готовим не лише до вдосконалення своїх навичок і вмій, а й до постійної самоосвіти, що передбачає опанування додаткових спеціалізацій.

Проблема професійної гнучкості та мобільності є надзвичайно актуальною, і не лише у зв'язку з розвитком ринкових відносин. Це пов'язано також із необхідністю здійснення науково обґрунтованого прогнозу потреб нашого суспільства в тих або інших фахівцях, відсутність якого може зумовити ситуацію, коли випускники вищих навчальних закладів опиняться в лавах безробітних відразу ж після їх закінчення.

Для підготовки інженерів нині недостатньо традиційного розуміння професійної освіти як засвоєння певних знань, заснованих на викладанні фіксованих дисциплін. Основою освіти мають стати не так навчальні предмети, як способи мислення та діяльності. Знання і методи пізнання та діяльності потрібно поєднати в органічну цілісність. Але, як показує досвід підготовки спеціалістів, успішність діяльності інженера визначається не лише комплексною підготовкою до професійної діяльності в

умовах налагодженого виробництва і стабільного життя, а й підготовкою до випробувань, до змін способу життя, неодноразової зміни своїх уявлень, світогляду, світосприйняття [10].

Саме тому однією з найважливіших якостей фахівця на сучасному етапі розвитку суспільства є мобільність, яку ми розуміємо як інтегровану якість особистості, що виявляється у сформованій мотивації до навчання, здатності до творчої діяльності, ефективного спілкування та самореалізації.

Вивчення факторів, умов, засобів, методів, шляхів, технологічних аспектів формування особистості відповідно до сучасних вимог стає об'єктом уваги багатьох наук. Тут перетинаються інтереси філософії, антропології, політології, психології, соціології, культурології і, звичайно, педагогіки.

Проблема мобільності та її видів ще донедавна була традиційним предметом дослідження виключно соціологів, економістів, соціальних